

आधुनिक अध्यापनशास्त्रीय प्रवाह : समस्या आधारित शिक्षण

प्रा. भोसले सचिन मच्छिंद्र,

प्रवरा ग्रामीण शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,

प्रवरानगर, लोणी.

समस्या आधारित शिक्षण

21 व्या शतकात मनुष्याचे जीवन अत्यंत गतीमान व धकाधकीचे झाले आहे. या युगात मानवाने माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात मोठी प्रगती केली आहे. परंतु या प्रगतीबरोबरच मनुष्याच्या जीवनात अनेक समस्याही निर्माण झाल्या. तो निसर्गाच्या व आपल्या सहका-यांपासून लांब गेला. यामुळे सर्व समस्या निर्माण झाल्या. या समस्येतून मार्ग काढण्याऐवजी मनुष्य त्या समस्येच्या गर्तेत अडकला आहे. ज्यांना या समस्या सोडवण्याचे ज्ञान आहे. ते पुढे गेले, परंतु अनेकांना नैराश्याने ग्रासले. यासाठी मनुष्याला त्याच्या जीवनात येणा-या समस्या कशा सोडवाव्यात याचे ज्ञान शिक्षणातून देणे गरजेचे झाले आहे.

समस्या आधारित शिक्षणाची संकल्पना

समस्या निराकरण पद्धतीत पाठ्यपुस्तकातील आशय समस्येच्या रूपात विद्यार्थ्यांसमोर मांडला जातो, त्या समस्येचा उपाय शोधण्यास विद्यार्थ्यांना प्रवृत्त केले जाते. समस्या आधारित शिक्षणाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमधील जिज्ञासावृत्ती जागृत करून त्यांच्या विचारशक्तीचा विकास करण्याचा प्रयत्न केला जातो. समस्या आधारित शिक्षणात पाठ्यवस्तू ही समस्येच्या रूपात उपलब्ध नसते. तो आशय समस्येच्या रूपात करून विद्यार्थ्यांसमोर मांडून ती समस्या विद्यार्थ्यांना सोडवण्यात प्रवृत्त केले जाते. यावरून समस्या आधारित शिक्षणाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे करता येईल.

समस्या आधारित शिक्षणात पाठ्यपुस्तकातील आशयावर आधारित हेतूपुरस्सर व जाणीवपूर्वक समस्या निर्माण करून त्यावर विद्यार्थ्यांना समस्या सोडवण्यास प्रवृत्त केले जाते.

समस्या आधारित शिक्षणाची उद्दिष्ट्ये

समस्या आधारित शिक्षणाची गरजेनुसार निर्माण झालेली उद्दिष्ट्ये खालीलप्रमाणे सांगता येतील.

1. विद्यार्थ्यांना आधुनिक युगातील समस्यांना सामोरे जाण्याची क्षमता निर्माण करणे.
2. विद्यार्थ्यांच्या विचाप्रक्रियेला चालना देणे.
3. समस्येकडे शास्त्रीय दृष्टीकोनातून पाहण्याचा दृष्टीकोन निर्माण करणे.
4. समस्या सोडविण्याचा विविध मार्गांचा विचार करण्याची क्षमता निर्माण करणे.
5. समस्येतून ज्ञाननिर्मिती करण्यासाठी विद्यार्थ्यांला प्रवृत्त करणे.
6. आपल्याला निर्माण झालेली समस्या सोडविण्यासाठी इतरांची मते ,विचार ऐकण्याची क्षमता निर्माण करणे.
7. स्वयं-अध्ययनाची सवय विकसित करणे.

समस्या आधारित शिक्षणाचे वर्गाध्यापनात उपयोजन

एकंदरीत अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेचा विचार करता समस्या आधारित अध्यापनाचे वर्गाध्यापनात उपयोजन करताना उपलब्ध अभ्यासक्रमातील एखादा विषय निवडून त्यातील एखादया पाठाचा आधार घेऊन समस्येची निवड करावी लागेल.समस्या आधारित शिक्षणाचे वर्गाध्यापनात उपयोजन करताना खालील टप्प्यांचा उपयोग करावा लागेल.

1.नियोजन :-

समस्या आधारित अध्यापनात नियोजन महत्त्वाचे आहे.कारण यातून पुढील अध्ययन-अध्यापनाची दिशा निश्चित होते.नियोजनामध्ये शिक्षकाची भूमिका ,विद्यार्थ्यांची भूमिका,समस्या निवडीसाठी विषय, समस्या सोडविण्यासाठी उपाय मिळण्याचे ठिकाण या सर्वांचे अगोदरच नियोजन करावे लागते.समस्या आधारित शिक्षणाची सुरुवात व शेवट योग्य होण्यासाठी नियोजन महत्त्वाचे आहे.

2.समस्येची निर्मिती :-

समस्या आधारित शिक्षणात एखादी समस्या प्रत्यक्ष जीवनात निर्माण झालेली घेता येणे प्रत्येक वेळेस किंबहुना अध्यापनात ते शक्य नाही.यासाठी पाठयपुस्तकातील एखादा आशय निवडून त्यातून समस्या निर्माण करावी लागेल.समस्येची निर्मिती करताना विद्यार्थ्यांचे मानसशास्त्र ,वय,त्यांचे पूर्वज्ञान यांचा विचार करावा लागेल.समस्या अशी असावी की ज्यामध्ये विद्यार्थ्यांची जिज्ञासावृत्ती वाढेल.

3.समस्या सोडविण्याची मार्गनिश्चिती

समस्येची निर्मीती झाल्यानंतर ती सोडविण्यासाठी मार्ग निश्चित करावे लागतात.हे मार्गनिश्चित करताना शिक्षकाची भूमिका महत्त्वाची असते.ती समस्या सोडविण्यासाठी जे उपाय आहेत त्यांची माहिती कोठे मिळेल याच फक्त दिशा शिक्षकाने दयावी.यासाठी विद्यार्थ्यांचे गट केले तर ते जास्त फायदेशीर ठरते.योग्य माहितीचे संकलन कसे करावे याबाबत शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करावे.

4.उपलब्ध मार्गांवर चर्चा :-

समस्या सोडवण्यासाठी जे विविध मार्ग विद्यार्थ्यांना सापडले किंवा त्यांनी जी माहिती संकलित केली त्याबाबत वर्गात चर्चा घडवावी.विद्यार्थ्यांनी जमा केलेली माहिती विस्कळीत स्वरूपात असते.ती एकसंध करण्याचे काम शिक्षकाने करावे.माहितीची योग्य प्रकारे मांडणी करून घ्यावी.

5.अंतीम उपाय :-

विद्यार्थ्यांनी विविध मार्गांनी जमा केलेली माहिती योग्य प्रकारे मांडल्यावर त्या माहितीपैकी समस्या सोडवण्यासाठी जवळचा उपाय कोणता याची चर्चा वर्गात करावी.विद्यार्थ्यांनी जमा केलेल्या माहितीवर चर्चेत सर्व विद्यार्थी सहभागी होतील असा प्रयत्न शिक्षकाने करावा.या चर्चेमधूनच योग्य व जवळचा उपाय ठरवावा.

अशा प्रकारे एखादी समस्या निवडून त्यावर वरील मुदयांच्या आधारे अध्ययन अध्यापनाची क्रिया घडवून आणता येईल.

समस्या आधारित शिक्षणाचे फायदे

समस्या आधारित अध्ययन पध्दती केवळ शिक्षणापूरती मर्यादित नाही तर विद्यार्थ्यांना त्यांच्या भावी जीवनात येणा-या समस्या सोडवण्यासाठी सुध्दा याचा उपयोग होणार आहे.या पध्दतीचे फायदे पुढीलप्रकारे सांगता येतील.

1. विद्यार्थ्यांच्या विचारप्रक्रियेला चालना मिळते.
2. विद्यार्थी स्वतः ज्ञानाची निर्मीती करतात.
3. स्वतःची समस्या स्वतःच सोडवण्याचा प्रयत्न विद्यार्थी करतात.
4. विद्यार्थ्यांमधील न्यूनगंड दूर होण्यास मदत होते.
5. समस्या सोडवण्यासाठी वेगवेगळ्या मार्गांचा कसा वापर करावा याचे ज्ञान मिळते.
6. अध्ययन मनोरंजक होण्यास मदत होते

समस्या निराकरण पद्धतीच्या मर्यादा

1. प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्त नाही.
2. सर्वच विद्यार्थी सहभागी होतीलच असे नाही.
3. समस्या सोडवण्यासाठी प्रत्येक शाळेत ग्रंथालय ,संगणक कक्ष असेलच असे नाही.
4. शिक्षकांचा सहभाग जास्त असल्याने विद्यार्थी निष्क्रीय राहण्याचा धोका असतो.
5. समस्या प्रत्यक्ष जीवनातील नसल्याने पाठयपुस्तकातूनच ती निवडावी लागते अथवा तयार करावी लागते.

वरीलप्रमाणे समस्या आधारित शिक्षणाच्या मर्यादा असल्या तरी या मर्यादा दूर करून समस्या आधारित शिक्षण पद्धतीचा योग्य वापर करता येऊ शकेल.

- चव्हाण ,गणेश (2012)वर्तमान शिक्षणातील आस्थेचे नवविचार प्रवाह , नाशिक :इनसाईट प्रकाशन .
- जगताप ,ह.ना.(2010) शिक्षणातील नवप्रवाह व नवप्रवर्तने , पुणे :नित्यनुतन प्रकाशन.
- सोहनी ,चित्रा (2009) अध्यापनाची प्रतिमाने , पुणे :नित्यनुतन प्रकाशन.
- शेवतेकर ,शारदा (2005) शैक्षणिक तंत्रविज्ञान आणि व्यवस्थापन , नागपुर :विदया प्रकाशन.
- दुनाखे ,अरविंद (2007) मराठीचे आशययुक्त अध्यापन , पुणे:नित्यनुतन प्रकाशन .
- Special Education Resources.(2014).*The American Council on Rural Special Education*, Retrieved 12 September 2014, From [http://www.lesley.edu/special-education-resources/?terms=research in ed](http://www.lesley.edu/special-education-resources/?terms=research%20in%20ed)
- Unicef priorities in education .(2000).*Innovation in Education*, Retrieved 12 September 2014, From <http://www.unicef.org/education>.